

BILO JE POVEDANO

Franjo Bučar

O POVEZAVAH PROTESTANTOV NA HRVAŠKEM IN SLOVENSKEM

Pojasnilo

Franjo Bučar (1866–1946), po očetu slovenskega rodu, sodi med hrvaške znanstvenike, ki so proti koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja opravili temeljne raziskave o hrvaški reformaciji. Pri tem so odkrivali, tako kot že ljubljanski evangeličanski duhovnik in raziskovalec Ludwig Theodor Elze, številne povezave v delovanju hrvaških in slovenskih protestantov. Napisal je med drugim knjigo *Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju* (Varaždin 1913), za Slovence pa je pomembna zlasti knjiga *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, ki jo je objavila Matica hrvatska v Zagrebu leta 1910. Bučar se je pri pisanju te knjige oprl na znamenito delo Ivana Kostrenčiča (*Urkundliche Beiträge zur geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Dunaj 1874) in na zapiske, ki mu jih je odstopil Kostrenčič. Črpal je tudi neposredno iz arhivskega gradiva (pisma, listine, poročila in drugo) iz časa delovanja Ungnadovega biblijskega zavoda v Urachu, ki je shranjeno v univerzitetni knjižnici v Tübingenu (*Slavischer Bücherdruck*, 4 fascikli). Veliko podatkov in opozoril je našel v Elzejevih objavljenih delih in v rokopisnem gradivu v njegovi zapuščini, shranjeni v Gradcu. Uporabljal je *Slavo vojvodine Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja. Med slovenskimi preučevalci in publicisti je upošteval predvsem Antona Aškerca, Avgusta Dimitza, Karla Glaserja, Ivana Laha (1908), Josipa Grudna, Leopolda Podlogarja in Frana Vidica. Zajemal je iz *Trubarjevega zbornika* (1908), ne pa iz monografskih razprav o Trubarju (1908) mladih slovenistov Franceta Kidriča in Ivana Prijatelja. V knjigi o protestantski književnosti kot temelju za uveljavljanje nove veroizpovedi je najprej orisal začetek

BILO JE POVEDANO

prodiranja protestantizma med Hrvate, v preostalih devetih poglavjih pa je obdelal nastajanje hrvaških protestantskih knjig v slovensko-hrvaškem založniško-tiskarskem zavodu (v slovenski publicistiki večinoma imenovan Ungnadov biblijski zavod) v Urachu v letih 1560–64. Tega največkrat imenuje »hrvatska protestantska tiskara«, le nekajkrat pa »hrvatskoslovenska tiskara« ali »slovenska i hrvatska tiskara«. Podrobno je predstavil vse tri glavne tvorce zavoda (Vergerij, Ungnad, Trubar) in njihovo prizadevanje za pridobitev zmožnih prevajalcev in korektorjev; orisal je seveda tudi Stjepana Konzula, Antuna Dalmatina in druge. Predvsem pa je zaokroženo opisal značilnosti, težave in uspehe v delovanju zavoda.

Za predstavitev Bučarjevega znanstvenega dela v naši reviji smo izbrali odlomke iz poglavij *Začetki reformacije med Hrvati* (str. 9–30), *Ureditev hrvaške tiskarne v Urachu* (73–106) in *Razpečavanje hrvaških protestantskih knjig* (163–184).

Začetki reformacije med Hrvati

[9] Reformacija se je že v 16. stoletju razširila po skoraj vsej Evropi ter je kmalu prišla tudi na ozemlje, na katerem so prebivali Hrvati. Glavni prehod, po katerem je reformacija prodirala v naše kraje, sta bili Kranjska in Ogrska, ker so v teh deželah po prizadevanju reformiranega plemstva zelo zgodaj sprejeli novo vero. [...]

[10] Nova religija se je lahko takoj priljubila tudi preprostemu ljudstvu predvsem zato, ker se je postavila na narodni slovenski temelj in je začela izdajati cerkvene in verske knjige v ljudskem jeziku. Zato so takoj začeli tiskati tudi slovenske protestantske knjige za ljudstvo. V okviru tega je bila že leta 1555 [pravilno: 1550] utemeljena na Württemberskem v Tübingenu slovenska književnost, njen namen pa je bilo širjenje protestantizma med Slovenci.

Hrvati so že v Kranjski, in sicer v Beli krajini, kjer so takrat prebivali poleg Slovencev tudi Hrvati, ki so zdaj že poslovenjeni, prišli v neposredni stik z reformiranimi Slovenci in nemškim slovenskim plemstvom, ki je večinoma prešlo k Luthrovemu nauku. Glavno središče in izhodišče, iz katerega se je reformacija širila med Hrvate, je bilo mesto Metlika. V njej se omenjata protestantska hrvaška šola

in cerkvena občina s številnimi hrvaškimi protestantskimi pridigarji, ki so jih plačevali in vzdrževali kranjski stanovi. Najznamenitejši med pridigarji je bil Grgur Vlahović, po rodu iz Ribnika na Hrvaškem, nedaleč od Metlike. Vlahović je bil že leta 1559 ugleden pridigar. Pozneje je širil tudi slovenske in hrvaške knjige, skrbel za hrvaške prevajalce protestantске *Biblije* in za sodelavce v hrvaški protestantski tiskarni v Urachu na Württemberškem. Zaradi reformacije ga je pregnal ljubljanski škof Peter Seebach in ga celo ukazal prijeti in zapreti. Vlahović je pobegnil iz ječe in še bolj goreče pridigal po Metliki, tako da je pridobil in spreobrnil v novo vero vso okolico do deset milj daleč.

[11] Vlahovića je vabil celo hrvaški ban Petar Erdödy (1557–1567), naj pride za pridigarja v Hrvaški. [...] Vlahović je pridigal tudi pod Okićem, kjer sta bila navzoča ban in zagrebški škof Matija Bruman (1558–1563), ki je tudi bil naklonjen novi veri [...].

[11–12] Po Vlahovićevem prizadevanju se je reformacija razširila tudi okrog Ozlja na gospostvu knezov Zrinjskih, ki so se nagibali k reformaciji. Tam se je kot pridigar nove vere odlikoval tudi Petar Lukić iz Trga blizu Ozlja.

[12] Reformacija se je zlahka širila tudi po Hrvaški krajini, kjer je bilo veliko nemškega protestantskega vojaštva. Protestantski vojaški pridigarji so dobivali tudi posebno plačo. [...] Središče reformacije v vojni krajini je bil Karlovec. Takoj po ustanovitvi tega mesta leta 1579 je prišel v trdnjavo tudi protestantski vojaški pridigar, čeprav je bil nadvojvoda Karel, ki je osnoval trdnjavo, velik nasprotnik nove vere. Kmalu zasledimo v Karlovcu dva pridigarja, enega za častnike, ki je pridigal v nemščini, in drugega za moštvo, ki je pridigal v hrvaščini. Karlovec je bil pomembna točka tudi za razpošiljanje hrvaških protestantskih knjig z Nemškega, zlasti v času reakcije [protireformacije], ko knjig niso smeli pošiljati skozi avstrijske dežele, temveč so jih spravljali v Karlovec čez Ogrsko. Prek Karlovca so pošiljali celo slovenske protestantske knjige na Kranjsko.

Od leta 1591 so imeli protestanti v Karlovcu tudi svojo kapelo, pokopališče in šolo. Leta 1597 so celo zgradili ob pomoči kranjskih, štajerskih in koroških stanov protestantsko cerkev, ki je bila v rabi do leta 1645, ko jo je katoliška reakcija končno zaprla. Protestantizem

BILO JE POVEDANO

pa se je v Karlovcu obdržal do leta 1658, ko so v trdnjavo prišli frančiškani in reformacijo docela iztrebili. [...]

Zrinski so podpirali reformacijo na svojem karlovškem območju, še bolj pa so jo širili po Medmurju. Že Nikolaj Zrinski-Sigetski je bil privrženec reformacije, njegov sin Jurij Zrinski st. pa je odkrito prestopil v [13] protestantizem. Jurij je ukazal pregnati vse katoliške duhovnike z vseh svojih medmurskih posestev. Številne katoliške cerkve so bodisi porušili bodisi zaprli ter povsod nastavili luteranske in kalvinske pridigarje.

[14] Ko je leta 1565 propadla hrvaška protestantska tiskarna v Urachu in je katoliška reakcija začela čedalje bolj ovirati edino slovensko tiskarno v Ljubljani, je Zrinski po zgledu mnogih takratnih knezov ustanovil na svoji posesti Nedelišče v Medmurju hrvaško protestantsko tiskarno. Zrinski je povabil tiskarja Rudolfa Hoffhalterja iz Dolnje Lendave [v Prekmurju] v sosednji Ogrski. [...]

[16] Leta 1586 je bila hrvaška tiskarna preseljena iz Nedelišča v Varaždin. Sem je prišel, ker je Hoffhalter spet odšel na Ogrsko, na povabilo Zrinjskega tiskar Mandelc (Manlius) iz Ljubljane, ki je moral zaradi hude katoliške reakcije leta 1580 tam opustiti svojo slovensko-nemško protestantsko tiskarno. [...]

[23] Istra je bila reformirana prek Benetk, ki jim je pripadala vsa Istra razen Pazinske grofije. V Istri so delovali v duhu reformacije brata Vergerija, Flacij Ilirik in Stjepan Konzul in številni drugi ugledni duhovniki, tako da je skoraj vse tamkajšnje duhovništvo sprejelo Luthrov nauk. Benetke so zaradi političnega nasprotovanja Rimu sprva podpirale reformacijo in zato je bila reformaciji odprta pot v Istro.

Pozneje so se Benetke iz političnih razlogov spet pobotale z Rimom, zato so na papeževo zahtevo uvedle v svoje dežele tudi cerkveno inkvizicijo. Ta je začela neusmiljeno preganjati vse privrženec reformacije. Kdor se ni uklonil, je moral zapustiti vse beneške dežele in vode ter je bil javno izobčen iz Cerkve. Enako stroge uredbe zoper novovernike so bile objavljene tudi v Pazinski grofiji, kjer so avstrijski vojvode, ki jim je ta grofija pripadala, izdali ukaz, da je treba izgnati vsakogar, ki bi izpovedoval novo vero. V grofijo je bila reformacija prinesena iz Kranjske, ko pa so se začele po Istri širiti glagolske

protestantske knjige, so se skoraj vsi glagoljaši pridružili novi veri. Središče novovernikov je bilo mesto Pazin.

[24] Omenjeno je že bilo, da se je protestantizem širil med Hrvati tudi s hrvaškimi protestantskimi knjigami iz daljne Württemberške, to pa je ravno eden najpomembnejših in najzanimivejših monentov v vsem širjenju reformacije.

Popolnoma naravno je, da se je hrvaški narod, ki je živel v tesnem stiku s slovenskim že reformiranim narodom, tudi zgledoval po njem. Zanimivo in vredno razmisleka pa je, kako [25] so se v tem primeru daljni Nemci živo zavzeli za religijo Hrvatov, čeprav niso imeli z njimi nikakršnih stikov ali vezi. To je še zlasti zanimivo, če poudarimo vpliv Nemcev na razvoj takratne hrvaške (protestantske) književnosti, ker je njihovo prizadevanje za knjigo, seveda samo iz verskih razlogov, bilo veliko močnejše kot takratno prizadevanje Hrvatov za hrvaško književnost. Razlog za to, da to ni rodilo popolnega in trajnega uspeha, je v tem, da so bile hrvaške protestantske knjige tiskane bodisi v glagolici, ki je bila v rabi samo na nekaterih ozemljih, bodisi v cirilici, ki je bila med Hrvati precej neznana. S temi knjigami so želeli po zgledu drugih narodov vplivati na ljudstvo, to pa žal sploh ni znalo brati.

Ureditev hrvaške tiskarne v Urachu

[73] Še preden je hrvaška tiskarna v Urachu začela delovati, je to napovedal Trubar v svojem *Registru* [*Register und summarischer Inhalt*], ki je izšel leta 1561 v Tübingenu. V *Registru* je popis vseh dotedanjih Trubarjevih izdanih slovenskih knjig z omembo, da bodo te knjige natisnjene tudi v glagolici in cirilici v hrvaščini, ker ta jezik in pisavo uporabljajo tudi Turki. Hkrati je navedeno, kaj vse bo prevedeno in izdano v hrvaščini. V registru sta že prikazana trojna glagolska abeceda z latinično transkripcijo in glagolski črkovni zapis števil. Hkrati je omenjeno, da se cirilske črke že režejo in ulivajo in da bodo z njimi natisnjene tiste knjige, ki bodo našteje v naslednjem registru, ta pa potem ni izšel. In tako se je uresničilo, kar je Trubar leta 1557 napovedal v predgovoru k prvemu delu svoje *Novega testamenta*, kjer pravi, kako lepo bi bilo, če bi se našel kak hrvaški duhovnik in prevedel njegove slovenske protestantske knjige v hrvaški jezik. Tak

BILO JE POVEDANO

človek pa je bil hrvaški duhovnik in reformator Stjepan Konzul Istranin. [...]

[74] Ko je bil [Konzul] leta 1549 zaradi tega [zaradi privrženosti novi veri] izgnan iz svoje župnije Stari Pazin (Pisino Vecchio – Oberburg) v Istri, je [...] odšel za pridigarja v Ljubljano in Kranj. Konzul pa je bil izgnan tudi iz Kranjske [...] ter se je izselil v Nemčijo, kjer se je preživljal s poučevanjem in pridiganjem.

Najprej je prišel leta 1552 v Rothenburg nad Taubero k Trubarju, pri katerem je zaradi bolezni obležal več kot pol leta. Ko je bil Trubar leta 1553 imenovan za župnika v Kemptenu, je z njim odšel tja tudi Konzul. Tam je še vedno bolehal ter je začel skupaj s Trubarjem, a po Vergerijevem prigovarjanju, razmišljati, kako bi se dalo protestantske knjige prevesti tudi v hrvaščino in jih izdati v glagolici. [...]

[76] Konzul je nedvomno prišel v Nemčiji v stik tudi s Petrom Pavlom Vergerijem ml., svojim nekdanjim škofom, in sicer prek Trubarja, ko je šlo za prevajanje protestantskih knjig v hrvaščino, pisano z glagolico. Glagolico je poznal že od otroštva, tako kot takrat vsi duhovniki in fratri v Istri.

O božiču leta 1557 je začel Konzul prevajati *Biblijo* v hrvaščino iz slovenščine, leta 1558 pa je Konzul na Trubarjevo pobudo opustil svojo službo, da bi se docela posvetil prevajanju *Biblije* v hrvaščino. Poleti 1559 je odšel Konzul po Trubarjevem nasvetu v Ljubljano in vzel s seboj svoj glagolski rokopis, da bi ga dal v pregled. V Ljubljani je takrat že živel tudi drugi hrvaški prevajalec Antun Dalmatin [Dalmata], ki je bival v hiši pisarja kranjskih stanov in gorečega protestanta Matije Klombnerja, za tega pa vemo, da je bil v stikih s Trubarjem zaradi prevajanja slovenskih protestantskih knjig. Po Trubarjevem navodilu je začel tudi Dalmatin prevajati v hrvaščino njegove slovenske knjige. Konzul je pokazal svoj prevod najprej Dalmatinu, toda ljubljanski reformatorji so sklenili, da je treba Konzulov prevod še enkrat pregledati, zato se je Konzul odpravil na revizijo v Metliko. [...]

Metlika je bila središče tamkajšnje Krajine pred ustanovitvijo Karlovca (leta 1579), v Črnomlju pa je bila celo glagolska šola, v kateri so poučevali tudi cirilico. [...]

[77] Glagoljaši niso bili razširjeni samo po Beli krajini, temveč tudi

po sosednjih kranjskih krajih. Tudi posvetni gospodje so kot vojaški poveljniki v Beli krajini uporabljali v svojem dopisovanju tako glagolico kot cirilico in latinico. Na območju Metlike so se stikala čakavsko, štokavsko in kajkavsko narečje; Metlika je bila nekakšno kulturno središče takratnega pismenega izobraženstva.

Za pregled Konzulovih in Dalmatinovih rokopisnih prevodov so se 28. avgusta 1559 sestali nekateri odličnejši hrvaški glagoljaši, kakor da bi bil zbor privržencev nove vere. Med njimi je bil sloviti protestantski pridigar Grgur Vlahović, komtur nemškega viteškega reda sv. Ivana Jeruzalemskega Matija Zmajić iz Metlike [...].

Vsi zbrani so takoj sestavili prošnjo vsem dobrim kristjanom za podporo temu podjetju ter jo podkrepili s svojimi podpisi in pečati.

O tem je Klombner obširno pisal leta 1563 (iz Ljubljane, 25. januarja) [v Urach] Ungnadu [...].

[78] Konzul se je takrat s priporočili iz Metlike vrnil na Württemberg, [...] svoj rokopis pa je pustil v Ljubljani pri Dalmatinu, naj ga po navodilih, dobljenih v Metliki, spopolni in popravi.

[83] Konzul je nato po Ungnadovem nalogu, vendar brez Trubarjeve vednosti (ta je takrat deloval v Ljubljani, z njim pa se niti Ungnad niti Konzul nista več dobro ujemala) spet odpotoval na jug, da bi našel nove sodelavce za tiskarno [v Urachu] in dal spet pregledati svoje nove prevode. Proti koncu leta 1562 in v začetku leta 1563 je Konzul z novim sodelavcem za hrvaško tiskarno Jurajem Cvečićem potoval po Kranjski, Istri in Hrvaški, Trubar je pri Ungnadu sprožil dvom, da je morda vendarle kaj prevedeno narobe, saj Konzil že veliko let ni živel v domovini. Morda pa je tudi Konzul sam bil prepričan, da ni popolnoma kos svoji nalogi, čeprav jo je glede na tedanje razmere razmeroma dobro opravil. Klombner je kranjskim deželnim stanovom, prek katerih so potekala ta dogovarjanja, predlagal za korektorje tele može: iz Istre Ivana Fabijančiča, duhovnika v Pazinu, župnika na Krasu Ivana Lamello iz Vipave, župnika v Toplicah pri Novem mestu na Dolenjskem, župnika iz Starega trga v Kranjski, Grgurja Vlahovića iz Metlike in Juraja Pišeca, starega in izkušenega pisarja v Metliki, ker so vsi zelo vešči hrvaškega jezika in pisave.

Največ je za vse to skrbel stanovski pisar Matija Klombner v Ljubljani. Klombner je bil eden glavnih dejavnikov v takratni še novi

BILO JE POVEDANO

evangelikianski obćini v Ljubljani. S Trubarjem se je spoznal že prej ter je bil še pred Vergerijem in Ungnadom seznanjem s Trubarjevim načrtom za izdajanje slovenskih protestantskih knjig. Od leta 1548 je bil v nenehnih pisemskih stikih s Trubarjem, ko je ta odšel v Nemćijo. Bil je glavni posrednik med Trubarjem in drugimi protestanti v Ljubljani. Ko se je Trubar odloćil, da bo izdajal slovenske protestantske knjige, mu je Klombner prvi svetoval, naj po *Abećedniku* in *Katekizmu* začne prevajati različne druge protestantske knjige, zlasti Luthorovo *Hišno postilo*, [84] ki jo je Trubar po Klombnerjevem prigovarjanju res začel prevajati. Klombner je takoj svetoval Ungnadu, naj zaprosi za podporo hrvaški tiskarni tudi bana grofa Petra Erdödyja in kneza Nikolo Zrinjskega, ker sta oba bila zavzeta za novo vero. Klombner je zaradi nove vere izgubil svojo deželno službo. Bil je najbolj goreć agitator za reformacijo. Sprva je bil Trubarjev prijatelj, potem pa njegov najvećji sovražnik.

Klombner si je prizadeval, da bi od ktersibodi priskrbel sodelavce za hrvaško tiskarno ali vsaj popravljavce hrvaških prevodov. Leta 1561 je priporočal Ungandu tudi svojega sina, ki mu je bilo šele 18 let, a je bil zelo vnet za prevajanje. Izuril se je pri Antunu Dalmatinu, ki je dve leti bival v Klombnerovi hiši. Mladi Klombner je začel pod Dalmatinovim vodstvom celo prevajati Luthrovo *Hišno postilo*.

[94] Klombner je pisal Ungnadu (16. novembra 1562) o Antunu Dalmatinu, da je marljiv, ućen in vešč hrvaščine in da je dve leti v njegovi hiši prevajal ob pomoći Grgurja Vlahovića in hrvaških protestantskih duhovnikov Juraja Jurićića in Matije Živćića, ki so mu pomagali ne samo pri prevajanju, temveć so dobro preresetali tudi jezik. Tako je bilo prevedenih več evangelistov in apostolska dela za I. in II. del *Nove zaveze*. Dalmatin je v tem času pregledal tudi rokopise, ki mu jih je pustil Konzul, ko se je s sprićevali o jeziku odpravil iz Ljubljane ćez Dunaj v Urach.

[96] Ko je leta 1564 nehala delovati hrvaška tiskarna v Urachu, je Antun Dalmatin odšel leta 1566 z odličnim sprićevalom württemberškega vojvode v Regensburg za Konzulom, ki se je že prej odpravil tja.

Kakor je že omenjeno, je Dalmatin v Regensburgu skupaj s Konzulom izdal *Postilo*, in sicer v latinici. Tako sta tu nadaljevala svoje

FRANJO BUČAR

skupno književno delovanje. Potem je Konzul odšel za pridigarja med ogrske Hrvate, Dalmatin pa se je vrnil v Ljubljano, kjer so mu po Trubarjevem priporočilu podelili kranjski deželni stanovi leta 1569 zaradi njegovih zaslug za hrvaško protestantsko tiskarno in zaradi že precejšnje starosti letno pokojnino 15 forintov in po eno obleko na leto, nastanili pa so ga pri meščanski družini Seyerl. Umrli je v Ljubljani leta 1579, najverjetneje maja.

Razpečavanje hrvaških protestantskih knjig

[169] Z Dunaja so hrvaške protestantske knjige potovale večinoma v Ljubljano. Za nadaljnje širjenje teh knjig iz Ljubljane je največ skrbel Fabijan Kirchenberger, deželni vojni tajnik kranjskih stanov, ki je v ta namen dobival od stanov prek Jošta Gallenberškega in Gallensteinskega, kranjskega deželnega oskrbnika, tudi stalno plačo ter je pravzaprav vodil vso trgovino s hrvaškimi knjigami. Kirchenberger je prejel prve knjige 6. julija 1562 in je razpošiljal glagolske knjige večinoma v Zagreb, na Ptuj, v Varaždin, Senj, na Reko, v Pazin in Metliko, cirilske pa v Moldavsko, Vlaško, Sedmograško in [170] med Srbe v južni Ogrski. Prejemal je knjige, ki so prihajale z Dunaja od Ambrosa Fröhliche in iz Beljaka od Nikolaja Pichlerja, ki je tam bil glavni prodajalec hrvaških in slovenskih protestantskih knjig.

[171] Najprej je Kirchenberger imel v skladišču samo *Abecedarije*, *Katekizme* in prvi del *Nove zaveze*, 16. marca [1563] pa so mu prispele še druge knjige; te je takoj izročil v Ljubljani knjigovezu Stegmanu [tega je v Ljubljano pripeljal Trubar, gl. str. 177], da jih je zvezal, ter jih nato takoj razposlal v Metliko, Zagreb, Varaždin, Senj, na Reko in v Pazin. Ko so 29. junija prispeli cirilski *Artikuli*, *Postile* in *Razumni nauci*, jih je dal takoj vezati in jih je razposlal v različne kraje.

[172] Po računih, ki jih je Kirchenberger predložil Ungnadu za leti 1562 in 1563, je prejel skupno okrog 2100 glagolskih knjig, okrog 2200 cirilskih, okrog 800 slovenskih in 250 italijanskih.

Izbral in prevedel Dušan Voglar